

ÜHEST DÉJÀ-VU ELAMUSEST 2006. AASTA VÄRSKA VÄLITÖÖDEL. VEERA HIRSIKU JA TEMA EMA ANNA PIHOTALO MUINASJUTUD

MAIRI KAASIK

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetaja

2006. aasta suvel toimus Setomaal Värskas Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna tudengite ekspeditsioon. Selle eestvedajaks oli Tartu Ülikooli folkloristika õppejõud Risto Järv. Välitööpraktikal pidid üliõpilased koguma esmajoones muinasjutupärimust, nii muinasjutte kui ka üldist teavet muinasjuttude jutustamise kohta. Samal eesmärgil olid tudengid käinud Setomaal ka kahel varasemal aastal – 2004. aastal Obinitsas ning 2005. aastal Meremäel (vt Järv 2008).

Toona liitusin ma ekspeditsiooniga mõnepäevase hilinemisega. Olin selleks ajaks küll juba tudengiseisusest väljas, samas oli mu igapäevatööks Tartu Ülikooli / Eesti Kirjandusmuuseumi muinasjutuprojekti¹ digiteerida rahvaluulearhiivis leiduvaid muinasjutte. Mu välitöökogemused ei olnud kuigi suured, olin osalenud 1996. aasta suvel Urveste kihelkonnas toimunud välitööpraktikal.

„Nakami jutussit ajama!“

Teisipäeval, 1. augustil 2006. aastal oli minu esimene kogumispäev Värska välitöödel. Kohe hommikul suundusime koos Reeli Reinausiga Värska alevikus elava Veera Hirsiku juurde. Oli ilus päikseline päev. Veera tuli oma koduuksele, oli meie suhtes sõbralik ning mõistev. Läksime istusime maja ees olevale pingile. Meil oli kaasas minidisk, millele oma vestluse salvestasime. Üritasin, vähemalt alguses, Veera jutuvestmisest üksikuid märksõnu ka kirja panna.

1 Muinasjutuprojekt ehk muinasjuttude töörühm algatati 1999. aastal TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna juures, eesmärgiga digiteerida Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes olevad muinasjutud, luua neist andmebaas, täiendada eesti muinasjuttude tüpoloogiat ning koostada eesti muinasjuttude tüübiantoloogiad. Algusest kuni tänaseni kuuluvad töörühma Risto Järv (projekti juhina) ning Mairi Kaasik ja Kärri Toomeos-Orglaan. 25 aasta jooksul on muinasjutuprojekti töösse panustanud eri määral mitukümmend inimest (vt lähemalt Järv 2005: 23–27).

Pean tunnistama, et too-kord ma vist ei teadnudki Vee-ra Hirsiku tausta. Mul ei olnud aimu, kui oluline inimene on Veera Hirsik setode jaoks. Tegu oli ju aastakümneid Värskas koolis töötanud matemaatikaõpetaja ja õppealajuhataja ning kuulsa seto leelokoori Leiko kauaaegse juhiga.

Kuivõrd meie välitööde eesmärgiks oli koguda muinasjutupärimust, siis viisimegi Reeliga jutu kohe sellele. Veera ütles, et tema ema Anna Pihotalo oskas palju muinasjutte:

VH: Tema, tema vennad ja vist tema vanemad sääl oskasid väga palju neid vanaaegseid muinasjutte. Küll Tsaar Tsaarejevist ja ja igasuguseid sel-liseid hea ja kurja vahekorrast ja. Tal oli neid väga palju. Nii et kohe võis tundide viisi kuulata.²

Veera Hirsik 1993. aastal. Foto Raija Hirsch. ERA, DF 787

Küsisin Veeralt: „Mis teie enda lemmikjutuss oli? Kas ta [s.t Veera ema] nimetas neid muinasjuttudeks või jutusteks? Kuis taa setu keeli oli?“

Selle peale lausus Veera fraasi „nakami jutussit ajama!“, mida ta kor-das järgnevalt veel vähemalt kolmel korral.

VH: Nakami jutussit ajama. Tuu „jutuss“ tähendaski toda, too oli nigu muinasjutu taoline. Nakami jutussit ajama! Ja meil oli ikka niiviisi kom-beks, et mul sääl onulapsed, kust ema oli pärit, neid oli sääl õige mitu tükki ja meie ise õega kahekesi. Siss kõik koolivaheajad olime koos ja enne olime juba lugend raamatut ja kuskilt muijalt kuuland. Et nigu võistlesime, et kes kõige ehtsama muinasjutuga nüüd lagedale tuleb.³

See setokeelne fraas, mida Veera Hirsik mitmeid kordi lausus, mõjus justkui päästikuna ning kohe asuski ta juba jutustama lugu, milles tsaree-vitsi naisel ei olnud lapsi ning kuidas kalaliha söömise järel sünnib poeg

² ERA, MD 657 (14) < Setomaa, Värskas al. – Mairi Kaasik, Reeli Reinaus < Veera Hirsik, s. 1927. a (2006).

³ Samas.

tsareevjannale, lisaks sünnib veel pärast kalaleeme söömist poeg teenijale ja pärast kalaluude söömist poeg koerale.

Veera jutustus oli küll algul pigem kirjakeelne ja sõnu otsiv, ilmselgelt ei olnud ka süžeeikäik kohe selgesti meeles. Kuid mida lause edasi, seda sujuvamaks ja setokeelsemaks tema esitus muutus.

Kuulasin võlutuna. Olin selleks hetkeks töötanud muinasjutuprojektis juba seitse aastat. Selle aja sees olin sisestanud hulgaliselt teiste kogujate kirja pandud muinasjutte ja litereerinud neid ka rahvaluulearhiivis talletatud helisalvestistelt. Aga alles nüüd avanes mul võimalus isiklikult kogeda ja kuulata ühe eheda, perepärimuse teel edasi antud muinasjutu elavat esitust. Pealegi polnud siin tegu mõne kirjandustraditsioonist teadantud, n-ö tüüpilise muinasjutuga, nagu näiteks „Punamütsike“ või „Lumivalgeke“, vaid üsnagi keerulise ja omanäolise, samas selgelt muinasjututraditsiooni kuuluva süžeeaga.

Veera Hirsiku jutustatud lugu tervikuna näeb kirja pildis välja alljärgnev⁴:

Üks minu arvates väga selline tore muinasjutt oll' tuu et, kuis kunigallal, tsareevitsi naisel es ole latsi ja siss... Vot kes oli? Teenija või kes läks, läks siss rändama või läks kala püüdma või kuis ostis kala või kuis too oli. Ja kala keedeti ära ja sai niiviisi, et tolele tsareevjannale anti siss kalaliha. Sellele teenijannale anti siss kalaleem. Ja rakakõsõlõ, koerale, tolele siss said kalaluu'. Jah jaa, kui nendel siss sündisid pojad igalühel, kolm poega siss oli. Kõige tugevam sai siss too rakokõsõ poeg, siss ta oll' luust..., luudest nagu arenend või. Siss teine oli siss tsareevijanna poeg, too oll' lihast. Jaa, noh, kolmas oli siss teenija poeg, kes oll' siss tollest kalaleemest. Ja kuis noh, näed nad ikka lätsiva rändama. Ja läksid rändama. Ja siss kuis siis juhtusid halva ja kurjaga kokku et... Jäid kuhugi öömajale ja siss too vanahalv tahtis neid kuidagi hävitada või kuigi neid är tappa. A tema oli kaheteiskümne pääga. Ja tal oll' niiviisi...

MK: Too vanahalv?

Vanahalval, jah, oli katsteist pääd. Ja öösel kella kaheteiskümne ajal kutsuti siss võistlema. Noh, kõke inne saadeti siss too, see teenija poig võistlema. Noh, mis ta võtse tolle tõlva üten. Tõlvaga ku kõrra pandsõ, oll' kolm pääd maan, aga tä keeräs kura kundsä pääl ümber ringi, oll' kõik pää' jälle otsah. A teine kord, kui ta tuu teenijapojale andsõ, siss too oll' ristkabloni maa seeh. Ristkabloni – noo' pastlal olli see ristkabl', tähen-dab sjoo labajala olli maa seen. Nii, näet, too võitse ja läts är.

Noh, järgmine öö siss kutsuti järgmine sellele võistlusõlõ või võitlusõlõ või kuis siss üteldi tuukõrd. Ja lätt siss too tsareevitsi poig. A tuul olli selline asi, et... Tuu oll' veitkese tugõvamp. Jällegi väitlivä, et kes esimene

⁴ Litereering on esitatud võimalikult originaaltruult, välja on jäetud vaid mõned korduvad täitesõnad jmt.

kord lüü. Tull' ikka tuu kuningapojal edimene kõrd lüvvä. Ja kui ta tollõ valdasega, millega ta löi, tollega löi, siss oll' kuus pääd maha lännü. Aga tä keeräs kura kundsa pääl ümber, pää jälle kõik tagasi. Jah ja siss, noh, ku ta löi, siss kuni põlvini tole tsareevitsi maa sisse. Sellepärast et nüüd võtte juba hoogu rohkõp.

Ja kolmandal üül siss lepevä kokko, et saatva tollõ rakakõsõ poja. Et ei ole midägi tetä. Ja lätt siss too ja. Jälle vaidlese tükk aigu, et kumb ikka edimätsenä lüü. No edimätsenä tull' jäl'ki iks rakakõsõ pojalt lüvvä. Ja timä ku tuu valdasõga pandsõ, oll' täl ütstõiskümme pääd maha lännü. Üts jäi alles. Ja tä ütäl': „Aga mis sul sälä taka om?“ Ju ta kai ni löi tollõ viimätsenä pää ka maha ni oll'gi tuu vanahalva poig ärä otsandatu. Nii et temäga midägi juhtu-us. Jah ja läts tagasi tuppä ja. No hää miil, et võitseva. Sääl on vahepää muidugi muud asja ka, muud liha ka tollõl lool juures, mul õnnõ nii häste meelen ei ole. A siss ku lätsivä... Läts tuppä tagasi, noh, et järgmine päiv jäl' vaja reisi, edäsi minnä reisima.

A too vanahalval, kes saatse niiviisi oma kateteiskümne pääga poja sinnä võitlõma, tollõl väga südä täis ja mõtel niiviisi, et: „Las na läävä! Ma panõ ühe lõvva... üte huulõ üte ilma viirde, tõsõ huulõ tõsõ ilma viirde, ku tulõva, tulõvagi mullõ suhu!“

Jah, a na saiva tollest tiidä. Noh siss ka ikka olli nuu' keelekandja' ja kõik sai tiidä, et vot selline asi on ja. Ja ostseva siss egäüts kolm kotti, no millise noo kilodse koti või püülijahu. Jah ja niiviisi oll', et nigu lätsi mine-mä. Lask' too kolm kotti püülijahu tollõlõ kurku ja too pidi suu kinni võtma ja na sai sjut üle minnä. Ja niiviisi, kuni neeläs alla är, jälle suu laiali ja järgmine tekk' niisama. Ja kolmas olli viimätsel-viimätsel min'til olli, siss ta olli joba ka labaga, sai siss kolmas ka üle minna. Vot kuis ta nüüd edäsi lõpõs või... Lätsi' kuningakotta tagasi ja nimä olli oma katsumisõ är tennü ja ilmah är nännü ja milliseid, noh, õiendamisi ja millega võidelda tule ja. Et nagu oppusõ saand tollest juba. Jah ja siss võtseva siss oma riiki edesi val'tsõda.⁵

Kui nüüd avada rahvajuttude rahvusvaheline tüübikataloog (ATU)⁶, et otsida sealt tüübivastet Veera Hirsiku esitatud jutusüžeele, siis selgub, et tegemist on kahe imemuinasjututüübi – „Verevennad“ (ATU 303)⁷ ja

5 ERA, MD 657 (14) < Setomaa, Värskä al. – Mairi Kaasik, Reeli Reinaus < Veera Hirsik, s. 1927. a (2006).

6 Lühend ATU tähistab rahvajuttude rahvusvahelist tüübikataloogi. Selle algversiooni koostas Antti Aarne (1910), seda täiendas Stith Thompson (1961) ning viimasena Hans-Jörg Uther (2004). Ühtlasi kasutavad rahvajutu-uurijad jututüüpeide eristamisel kokkuleppeliselt tähist „ATU“ koos vastava tüübinumbriga.

7 Vt EMj I:1, lk 526–527.

„Võitlus sillal“ (ATU 300A)⁸ – liitumisega. Täpselt seesugune liitumine ehk kontaminatsioon esineb eesti muinasjuttude andmebaasi järgi meil 17 arhiivitekstis, neist seitse varianti on üles kirjutatud Setomaalt.

Déjà-vu elamus

Just see Veera Hirsiku jutu lõpuosas esinev vanahalva öeldud vormellik lause (*Ma panõ üte huulõ üte ilma viirde, tõsõ huulõ tõsõ ilma viirde, ku tulõva, tulõvagi mullõ suhu!*) ning sellele järgnev omanäoline motiiv, kus vennad vanahalvale püülijahu suhu viskavad, et pääseda tema lõugade vahelt, tõi mu silme ette väga värvika kujutluspildi. Samas tundusid need kujundid mulle ka kuidagi erakordselt tuttavana.

Mõni aasta varem, 2003. aasta lõpus, olin tegelenud EKRK kogus⁹ olevate muinasjuttudega. See käsikirjaline kogu sisaldab nõukogudeaegse Tartu Riikliku Ülikooli eesti filoloogia (ja kitsamalt rahvaluule) eriala tudengite ja õppejõudude välitööde materjale. Ühest selle kogu köitest¹⁰ olin sisestanud viis imemuinasjuttu¹¹, mille oli 1976. aastal toonasele eesti filoloogia tudengile Sirje Madissonile jutustanud Värskas elanud 78-aastane Anna Piatalo¹². Just selline oli jutustaja nimekuju EKRK kogus. Kuid sünni- ja muid andmeid kõrvutades ilmneb, et siin oli ilmselt suusõnal öeldud nime vääriti kuulmisega ning tegu on ikkagi Veera Hirsiku ema Anna Pihotaloga.

Nende üles kirjutatud muinasjuttude hulgas on ka tuttav lugu kala söömise tagajärjel sündinud kolmest vennast¹³. Juba toona, 2003. aastal, oli jutt mulle silma jäänud sellesama motiiviga vanahalvast, kes paneb ühe huule ühe ilma veere peale ja teise huule teise ilma veere peale, et saaks kangelased alla neelata. Nii olin lisanud sisestuse juurde märkuse, et seda lugu tasuks veel eraldi uurida.

Anna Pihotalo poolt Sirje Madissonile jutustatud loos on võrreldes Veera Hirsiku jutustatuga ka mõningaid erinevusi. Nii on kolme venna

8 Vt EMj I:1, lk 522–523.

9 Tartu Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogu (1950–1992).

10 EKRK I 77, 60/87 < Põlva raj, Värskas k (Setomaa) – Sirje Madisson < Anna Pihotalo, 78 a (1976).

11 EKRK I 77, 60/5 [ATU 313]; EKRK I 77, 66/72 [ATU 883A + 709]; EKRK I 77, 72/5 [ATU 613]; EKRK I 77, 75/81 [ATU 303+300A]; EKRK I 77, 81/7 [ATU 510 + 403C + 409].

12 Lisaks oli Anna Piatalolt (Pihotalolt) sama kogumisretke käigus kirja pandud veel kolm loomamuinasjuttu: EKRK I 77, 54/5 [ATU 1 2 3 4]; EKRK I 77, 56/8 [ATU 37 + 154]; EKRK I 77, 58/60 [Ee 37* + ATU 154].

13 EKRK I 77, 75/81 < Põlva raj, Värskas k (Setomaa) – Sirje Madisson < Anna Pihotalo, 78 a (1976).

-75-

Täna ütles, mis küll, et poja sarnas
 naha väli ja ma teia vab. et lill
 on... kottide all."

X X X

Kuningas all naane Naane saan
 latsi. Na tantsi latsi väga.
 Kuningas latsi sarnas lina ja tõi
 ük kala ük kottidele. "Kida
 sp kala ai, a ai sa seiti tui
 kaala!"

Nätsu nisti, Juss ma meitja
 joigi kida, ük meitja liini!"

Kuninga kaasas sai kala, kor.
 nali aut sarnas lina lina ala.
 Ja suudeti sarnas kolme paiga.
 Ivan Povorov

Juan Tsarevit
 Tapeti üksteis

Katava sarnas ük ilma kaama
 latsi, kos na latsi, sarnas oli
 illas megi ja sarnas vele jäeva
 nuna kottidele.

Juan Povorov all vab. päsi kott.
 Tapeti üksteis sarnas pänd Tsarevit
 magama ja ei latsi naama, nuna
 Povorov ki.

Katavitsen pakti sarnas sarnas sarnas
 kottidele ük sarnas kottidele kottidele
 Povorov sarnas valla ja ei sarnas sarnas.
 Tu kottidele kida! sarnas latsi Tapeti C.C.

- kida ja sarnas sarnas sarnas.
 Kottidele kida! sarnas sarnas Povorov kida
 C.C. kida! kida! na kida?"

"Nätsu"

Ödagaile oli Tsarevit vab. päsi
 kottidele C.C. pänd Povorov

Anna Pihotalo jutt Sirje Madissoni kirjapanekus (EKRK I 77, 75/6)

nimed Ivan Povorov, Ivan Tsarevits¹⁴ ja Starõi Sukin Sõn¹⁵. Üheainsa 12pealise vanahalva asemel, kellega vennad võitlesid, on Anna Pihotalo jutus vendade vastasteks kolm vanahalba, kellel on vastavalt kolm, kuus ja kaksteist pead. Neist kõigist vanahalbadest saab jagu Starõi Sukin Sõn. Tapetud vanahalbadel on ka naised, kes püüavad vendi surmata: üks neist moondab end mürgiste viljadega õunapuuks, teine mürgise veega kaevuks ja kolmas naine tahab vendi alla neelata. Aga Starõi Sukin Sõn kavaldab vanahalbade naised üle ja hävitab nad. Jutu lõppu on lisandunud veel stseen, kus sepp võtab vanahalva naise keele tuliste pihtide vahele ja sunnib teda ühte allaneelatud vendadest suust välja sülitama.

See Anna Pihotalo jutustatud variant on avaldatud koos eestikeelse tõlkega pealkirja all „Kala süümisest sündinü^a puja^a“ 2009. aastal ilmunud Eesti imemuinasjuttude tüübiantoloogia I köites¹⁶.

Anna Pihotalo jutustatud muinasjutte leidub aga rahvaluulearhiivi kogudes veel varasemastki ajast. Nimelt on folklorist Herbert Tampere helisalvestanud temalt 1971. aastal kaheksa muinasjuttu, mille hulgas on ka seesama lugu kala söömise tagajärjel sündinud vendadest¹⁷.

14 < vn Ivan Kokapoeg, Ivan Tsaripoeg.

15 Originaalkäsikirjas on nimi esitatud esmalt kirillitsas: Старый Сукин Сын (< vn Vana Litapoeg) ning edaspidi lühendina: „C. C. C.“.

16 EMj I:1, jutt nr 4 (lk 47–50); tüübi- ja jutukommentaari lk 522.

17 RKM, Mgn. II 2096 b < Põlva raj, Värskä kn, Puravitsa k – Herbert Tampere < Anna Pihotalo, 72 a (1971).

KALASÜÜMISEST SÜNDÜNÜ* PUJA⁸

4

Kunigal oll' naanõ. Naanõ saa-s latsi. Naa⁹ tahtsõ¹⁰ latsi väega. Kunigas läts' sõs liina ja tõi üte kala. Ütel¹¹ näitsikule: „Keedä¹² s'oo kala ää, a ää sa süü¹³ tuud kalla!“

Näitsk mõtõl¹⁴: „Kuis ma maitsa järgi maitsmala keedä? Ma maitsa liim!“

Kuniga kaasa sai kala, koeralõ anti sõs luu¹⁵ lavva ala.

Ja sündis sõs kolmil poiga: Ivan Povorov, Ivan Tsareevitš ja Staryi Sukin Syn¹⁶.

Lääv¹⁷ sõs vele¹⁸ ilma kaema. Läts¹⁹ kos nää²⁰ läts²¹, sääl olli illos maja ja siid. Vele²² jääv²³ sinm²⁴ ütset.

Ivan Povoroval oll' vahi pääle kõrd. Staryi Sukin Syn pand²⁵ Tsareevitši magama ja es²⁶ läts²⁷ kaema, mis Povorov tege. Katõõtsiku paiku sõit²⁸ vanasitt hobõsõga üle silla. Hopõn kumastus. Povorov tull²⁹ vällä ja lei vanasitta. Tuu tunnõki-s midä.

Sõs lei Staryi Sukin Syn – tuhk ja tolm õnnõ takah!

Hummugult tull³⁰ Ivan Povorov kodo. Staryi Sukin Syn küsse: „Näit³¹ ka midä?“

„Näe-s!“

Õdagul oll' Tsareevitšil vahi pääle kõrd. Staryi Sukin Syn pand³² Povorova magama ja es³³ läts³⁴ kaema, mis Tsareevitš tege.

Katõõtsiku paiku sõit³⁵ vanasitt hobõsõga üle silla. Vanasital olli jo 6 pääd (inne olli 3).

Vanasita hopõn kumastus ja jäi saisma. Ivan Tsareevitš tull³⁶ vällä ja lei vanahalva. Tuu tunnõki-s midä.

Sõs lei Staryi Sukin Syn – tuhk ja tolm õnnõ.

Hummugult tull³⁷ Ivan Tsareevitš kodo ja Staryi Sukin Syn küsse: „Näit³⁸ ka midä?“

„Näe-s!“

Õdagul oll' Staryi Sukin Synil vahi pääle kõrd. Inne läts³⁹ tui liina, ost⁴⁰ väidse. Kotõh lei tuu saina ja pand⁴¹ anoma ala, esi ütël: „Ku nast väidsest nakas veri juuskna, sõs tulõ⁴² appi. Heitku-si magama!“

Staryi Sukin Syn võit⁴³ itch katõõtsikupudalito⁴⁴ ravva ja läts⁴⁵ silla ala.

Katõõtsiku paiku tull⁴⁶ 12 päälgi vanahalv hobõsõga üle silla. Hopõn

⁸ Venekeelsed nimed viitavad tegelaste päritolule – Ivan Kokapoeg, Ivan Tsarapoeg ja Vana Koerapoeg. Käsitirjas on nimi *Cmapyñ Cыcau Cxa* kirillitsas esimesel korral välja kirjutatud, edaspidi on kasutatud lühendit C. C. C. – Toim.

Anna Pihotalo jutt avaldatuna 2009. aastal teoses „Eesti muinasjutud. Eesti imemuinasjutud I:1“

See 1971. aastal helisalvestatud jutustus on kahest eelpool kirjeldatust omajagu pikema ja põhjalikuma süžeeaga. Samas kui võrrelda Anna Pihotalo kahte jutuversiooni, leiab neis eelduspäraselt palju kokkulangevusi. Näiteks mõlemas jutus keerab vanahalb vasaku kontsa peal ümber ja tema maharaiutud pead kasvavad tagasi. Samuti esineb mõlemas versioonis stseen, kus koerapoeg paneb seina löödud noa alla anuma, et kui sealt verd voolama hakkab, siis teaks vennad talle appi tulla; hätta jäädes viskab ta oma saapad maja katusele, kuid vennad poevad hoopis ahju alla peitu. Sisult samasugune on ka kogu edasine süžee alates vanahalbade naistest, kes üritavad vendi hukutada küll end mürgiseks õunapuuks või mürgise veega kaevuks moondades või vendi alla neelata püüdes, kuni sepikoja stseenini, kus vanahalva naist meelitatakse keelt läbi uksemulgu pistma, et sundida teda ühte venda oma lõugade vahelt välja sülitama.

Kirjeldades olukorda, kus kangelane lööb tõlvaga vanahalba, kasutab Anna Pihotalo mõlemas jutuversioonis korduvalt püsivormelit „tuhk ja tolm õnnõ takah“ või „tuhk ni tolm õnnõ asõmal“. Lisaks sõnale „vanahalv“ on vahetevahel kasutatud ka sünonüümi „vanasitt“.

Erinevustest võib Anna Pihotalo jutuversioonide puhul välja tuua koerapoja nime, mis 1971. aasta versioonis on Slava Sukin Sõn, erinevalt 1976. aastal kirja pandud nimekujust Starõi Sukin Sõn. Koerapoja võitlused kolme-, kuue- ja kaheteistpealise vanahalvaga on helisalvestatud versioonis oluliselt pikemalt ja värvikamalt kirjeldatud. Kui 1971.

aasta versioonis uinutab koerapoeg oma mõlemad vennad magama ning võitleb ise üksi vanahalbadega, siis 1976. aasta versioonis saavad ka Ivan Povorov ja Ivan Tsarevits vanahalbadega võidelda, kuigi lõplikult tapab vanahalvad ära ikkagi Starõi Sukin Sõn.

Lisagem Anna Pihotalo kahele jutuversioonile võrdluseks ka tema tütre Veera Hirsiku 2006. aastast pärit jutuversiooni. Leidub paar motiivi, mis on olemas Anna Pihotalo 1971. aasta helisalvestisel, puuduvad 1976. aastal temalt kirja pandud arhiivitekstis, küll aga on olemas Veera Hirsiku jutus. Üheks selliseks on motiiv, kuidas koerapoeg kavalusega vanahalva viimase pea maha lööb. Nimelt kasvavad vanahalvale pead pärast nende maha raiumist iga kord tagasi, kui ta vasaku jala kanna peal ümber keerab. Nüüd aga meelitab koerapoeg vanahalba oma selja taha vaatama ja lööb samal ajal tal viimase pea maha.

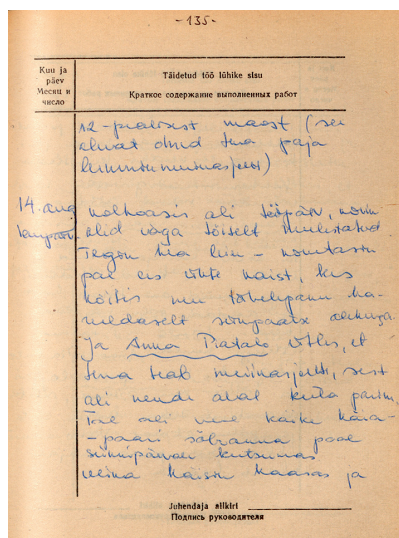
Arhailine etnograafiline sõna „ristkabloni“ esineb 1971. aasta jutuversioonis: *Halv lei Slava Sukin Sõnalõ. Slav Sukin Sõn ristkabloni maa seeh.* 1976. aasta versioonis seda väljendit ei leidu. Küll aga esineb sõna Veera Hirsiku jutus: *A teine kord, kui ta tuu teenijapojale andsõ, siss too oll' ristkabloni maa seeh.* Ja kuna Veera Hirsik eeldab õigusega, et noored rahvaluulekogujad ei tea, mida see väljend tähendab, lisab ta kohe ka selgituse: *Ristkabloni – noo' pastlal olli see ristkabl'a, tähendab sjoo labajala olli maa seen.* Samas Anna Pihotalo ei pea vajalikuks taolisi selgitavaid vahelepõikeid kogenud folkloristile Herbert Tamperele oma juttu lisada.

Anna Pihotalost

Lisaks kirja pandud juttudele leidub jutustaja Anna Pihotalo kohta huvi-pakkuvat teavet ka Sirje Madissoni kogumispäevikust 1976. aasta suvel:

14. aug, laupäev

Kolhoosis oli tööpäev, kõik olid väga tõiselt meelestatud. Tegin hea leiu – kohtasin poe ees ühte naist, kes köitis mu tähelepanu haruldast sümfaatse olekuga. Ja Anna Piatalo ütles, et tema teab mui-nasjutte, sest oli nende alal küla parim.¹⁸

Katke Sirje Madissoni kogumispäevikust (EKRK I 77, 135)

18 EKRK I 77, 135 < Põlva raj, Värskä k (Setomaa) – Sirje Madisson (1976).

15. aug, pühapäev [---]

Anna Piatalot ei olnud kodus.

Käisin tulemusteta ümberkaudsetes majades. Lõpuks tuli ka Anna koju.

Kohe alguses ütles ta, et peale muinasjuttude midagi oodata ei tasu. Kirjutasin üles mitu huvitavat muinasjuttu. Jutustaja oli väga emotsionaalne ja elas oma jutustusele väga kaasa.

Väga haarav isiksus.¹⁹

19. aug, neljap.

Sain ainult ühe muinasjutu Anna Piatalolt (Herrä ja halv naanō), kuid seda jutustas ta pea-aegu poolteist tundi, sest lugu oli keerukas ja jutustaja tegi kogu aeg oma liigutustega kaasa.

Rääkisime maast- ja ilmast aga materjali ei saanud.²⁰

Anna Pihotalo 1971. aastal.
Foto Herbert Tampere. ERA, Foto 10022

Oma emast Anna Pihotalost jutustas suure südamesoojusega meile 2006. aasta Värskas välitöödel ka Veera Hirsik. Ta rääkis tema katsumusterohkest elust: kui Anna oli 17-aastane, suri ta ema sünnitusel ning viis nooremat õde-venda jäid Anna hoole alla. Viimasena sündinud laps elas veel kuus kuud ja siis suri. Mõne aasta pärast suri ka nende isa.

Veera kirjeldas oma ema iseloomu ning välimust, võrdles teda oravaga, et „igale poole võis ronida ja käia“²¹. Allpool mõned katked meie vestlusest. Väliseks võrdluseks on olemas ka Herbert Tampere 1971. aastal tehtud foto Anna Pihotalost.

VH: Ta oli selline pisikene ja sitke ja väga-väga kindlate elukommetega. Teda miski ei muutnud, ei murd-

19 EKRK I 77, 137/8 < Põlva raj, Värskas k. (Setomaa) – Sirje Madisson (1976).

20 EKRK I 77, 140 < Põlva raj, Värskas k. (Setomaa) – Sirje Madisson (1976).

21 ERA, MD 658 (14) < Setomaa, Värskas al. – Mairi Kaasik, Reeli Reinaus < Veera Hirsik, s. 1927. a (2006).

*nud. Ja elas 96-aastaseks. Ja kogu aeg ikka reisis ja käis ringi.*²²

*VH: Minu ema ei olnud päevagi koolis käind. A tema oli väga terase loomuga.*²³

Veera kirjeldab, kuidas ta emale jäid koduseid toimetusi tehes imelihtsalt meelde venekeelsed palved, mida vennad kooli jaoks valjusti harjutasid.

*VH: Nii et tema oli nigu elav entsüklopeedia. Ta käest võis küsida kõik meieisapalved vene keeles lugeda ette ja ja kõiki muid palveid, mis sääl kirikus oli vaja. Et tal vist piisas korra kuulmisest.*²⁴

Lisaks tõi Veera välja, et kuna kõik lapsed jäid tema ema hooldada, siis oli ta äärmiselt kokkuhoidlik.

*VH: Meil üteldi ikka: kitsi. No ta oli tõesti äärmiselt kokkuhoidlik. Aga näed, elus juhtub ikka niiviisi, et üks kitsi sai üte lõõhkaga kokku või sellise heldega. Mu isa oli jälle nii helde kohe, et et sulle vaja, oli naabrile vaja, kõiki ta aitas ja tegi.*²⁵

Lõpetuseks

Käesoleva artikli tõukejõuks oli esmajoones minu subjektiivne välitöökogemus ja kummaline *déjà-vu* tunne, mille tekitas Veera Hirsikult kuulnud ehe ja omanäoline imemuinasjutt ehk seto keeli *jutuss*. Hilisemad leiud Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudest ja eesti muinasjuttude andmebaasist andsid vastuse sellele *déjà-vu* elamusele: samast loost ilmus välja veel kaks arhiivivarianti, mis olid talletatud Veera Hirsiku emalt Anna Pihotalolt.

Vaadeldes ühe muinasjutu kolme versiooni, mis on kuulunud ema ja tütre juturepertuaari, on huvitav jälgida, mille poolest erinevad Anna Pihotalolt 1970. aastatel talletatud kaks versiooni 21. sajandi alguses tema tütrelt Veera Hirsikult talletatust. Naised olid mõlemad kogumishetkel üsna samaealised – umbes 70–80aastased. Kummaltki on olemas üks helisalvestatud jutuvariant, mis võimaldab huvilisel uurijal neid esitusi üle kuulata ja võrrelda. Samas tuleb arvestada, et Anna Pihotalo teine jutuvariant on loo käsikirjaline üleskirjutus, mille puhul koguja paratamatult ei suutnud kõike sõna-sõnalt kirja panna.

Imemuinasjutt kala söömise tagajärjel sündinud vendade seiklustest on perepärimuse kaudu 21. sajandi alguse suulisse muinasjututraditsioo-

²² ERA, MD 657 (15) < Setomaa, Värskal. – Mairi Kaasik, Reeli Reinaus < Veera Hirsik, s. 1927. a (2006).

²³ ERA, MD 658 (14) < Setomaa, Värskal. – Mairi Kaasik, Reeli Reinaus < Veera Hirsik, s. 1927. a (2006).

²⁴ Samas.

²⁵ Samas.

ni jõudnuna muutunud küll veidi lühemaks ja kaotanud mõne stseeni, kuid säilitanud omanäolise süžee ja kinnisvormelid.

Arhiiviallikad

EKRK – Tartu Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kogu (1950–1992).

ERA, DF – Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu, digitaalfotod.

ERA, Foto – Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu, mustvalged fotod.

ERA, MD – Eesti Rahvaluule Arhiivi digisalvestiste kogu minidiskidel (2003–).

RKM, Mgn. II – Riikliku Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseum) rahvaluule osakonna helikogu, monolindistused (1953–1993).

Kirjandus

ATU = Uther, Hans-Jörg: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction. (FF Communications 284). – Part II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales. (FF Communications 285). – Part III: Appendices. (FF Communications 286).* Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2004.

EMj I:1 2009 = *Eesti muinasjutud I:1 2009. Imemuinasjutud. (Monumenta Estoniae Antiquae V. Fabulae Populares Estonicae I:1).* Koostanud ja toimetanud Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Järv, Risto 2005. *Eesti imemuinasjuttude tekstid ja tekstuur. Arhiivikeskne vaatlus. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 7).* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Järv, Risto 2008. Muinasjutuline Setumaa. – *Setumaa kogumik. 4. Uurimusi Setumaa loodusest, ajaloo ja folkloristikast.* Tallinn: Ajaloo Instituut, MTÜ Arheoloogiakeskus, lk 220–245. = <https://www.folklore.ee/era/pub/files/jarv2008.pdf>